

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
10

ВЪНЕЦЬ ХВАЛЕНІА.
STUDIA OFIAROWANE
PROFESOROWI ALEKSANDROWI NAUMOWOWI
NA JUBILEUSZ 70-LECIA

Pod redakcją
Marzanny Kuczyńskiej

Białystok 2019

Rada Naukowa

Arcybiskup Białostocki i Gdański Jakub (Białystok),
ks. Henryk Paprocki (Warszawa), Antoni Mironowicz (Białystok),
Aleksander Naumow (Wenecja), Ivan Charota (Mińsk)

Kolegium Redakcyjne

ks. Jarosław Józwiak (redaktor naczelny),
Jakub Oniszczyk (sekretarz), Marzanna Kuczyńska,
Jarosław Charkiewicz

Recenzenci

prof. Zoja Jaroszewicz-Pierśławcew, ks. dr hab. prof. UwB Marek Ławreszuk

Adres Redakcji

Fundacja „Oikonomos”
ul. Św. Mikołaja 5, 15-420 Białystok, e-mail: fundacja@oikonomos.pl

Redakcja techniczna, skład i projekt okładki

Jarosław Charkiewicz

ISSN 2082-9299

Wydawca

Fundacja „Oikonomos”

Druk i oprawa

Orthdruk Sp. z o.o., Białystok

SPIS TREŚCI

Krassimir Stantchev	
<i>Kilka słów o Aleksandrze Naumowie</i>	7
Teresa Chynczewska-Hennel	
<i>Dyplomaci weneccy w Rzeczypospolitej XVII wieku</i>	11
Tomasz Kempa	
<i>Melecjusz Smotrycki kontra król Zygmunt III w sprawie wyświęcenia prawosławnych władcyków przez patriarchę Teofana III (publikacja nieznanych źródeł)</i>	25
Robert Mariusz Drozdowski	
<i>Kozaczyzna Zaporoska wobec synodów kijowskich w latach 1628–1629</i>	41
Сергей Темчин	
<i>Св. Алексей, Человек Божий, и пророк Елисей, Человек Божий: как безымянный сирийский святой «римского» происхождения получил греческое имя</i>	53
Viviana Nosilia	
<i>Ruski Polikarp a polski Polikardus, czyli o tym, co staroruska przeróbka ma jeszcze do powiedzenia o Rozmowie mistrza Polikarpa ze śmiercią</i>	65
Jan Stradomski	
<i>Apokryficzne prorocstwo o Chrystusie w pogańskiej świątyni boga Apollona i jego znaczenie dla badań nad związkami literatury ruskiej z Bałkanami</i>	85
Alicja Nowak	
<i>W czytaniu ksiąg trzeba się lubować – Michał Słozka o księgach</i>	101
Ежи Остапчук	
<i>Предисловия блаженного Феофилакта Болгарского к Евангелиям в киевских Евангелиях тетр 1697 и 1712 гг.</i>	115
Izabela Lis-Wielgosz	
<i>O emigracji duchowej, czyli wychodźstwie „ze świata” (próba interpretacji fenomenu kobiecej anachorezy)</i>	127

Dominika Gapska	
<i>Św. Paraskewa-Petka z Epiwatu – kilka uwag o serbizacji kultu</i>	145
Antoni Mironowicz	
<i>Święty męczennik Makary Kaniewski (Tokarzewski) (1605–1678)</i>	157
Lilla Moroz-Grzelak	
<i>Jezuici i ich świat w rosyjskich i radzieckich wydawnictwach leksykograficznych</i>	163
Галя Симеонова-Конах, Теодора Конах	
<i>Към въпроса за българската емиграция в земите на хабсбургската монархия в първите десетилетия след Чипровското въстание от 1688 година</i>	181
Mirosław Piotr Kruk	
<i>Graffiti w malowidłach ortodoksyjnych</i>	193
Aleksandra Sulikowska-Bełczowska	
<i>Aleksander Newski – święty mnich i bohater wschodniej Słowiańszczyzny</i>	213
Agnieszka Groniek	
<i>Graficzna teza filozoficzna Damiana Galachowskiego ku czci Rafała Zaborowskiego. Analiza treści</i>	231
Мая Иванова	
<i>Картината „Светите Кирил и Методий” от Ян Матейко и нейната история</i>	251
Aleksandra Michalska	
<i>Spotkanie sacrum i profanum w przestrzeni cerkwi św. Jerzego we wsi Złatolist w Bułgarii</i>	265
<i>Bibliografia Aleksandra Naumowa, oprac. Marzanna Kuczyńska</i>	277

ГАЛЯ СИМЕОНОВА-КОНАХ
ТЕОДОРА КОНАХ
УНИВЕРСИТЕТ „АДАМ МИЦКЕВИЧ“ В ПОЗНАН
ЯГЕЛОНСКИ УНИВЕРСИТЕТ В КРАКОВ

КЪМ ВЪПРОСА ЗА БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАЦИЯ В ЗЕМИТЕ НА ХАБСБУРГСКАТА МОНАРХИЯ В ПЪРВИТЕ ДЕСЕТИЛИТИЯ СЛЕД ЧИПРОВСКОТО ВЪСТАНИЕ ОТ 1688 ГОДИНА

Темата на настоящата статия е посветена на определени аспекти от историята – социална, културна, икономическа и политическа на българските общности, емигрирали след Чипровското въстание през 1688 г., наричано от някои съвременни историци и Западнобългарско, поради неговия широк обхват¹. Това важно събитие в историята на България от XVII в. и последвалото разселване на българските бежанци на териториите под юрисдикцията на Хабсбургската монархия, са обект на редица научни изследвания. Съществуващият научен свод говори за сериозния интерес към събитията от края на XVII в., интерес, подхранван и от наличието на автентични документи от епохата, съхранявани в чуждестранните архиви: австрийски, унгарски, дубровнишки, италиански, румънски. В сравнение с други миграционни процеси през Българското Средновековие, за които поради прекъснатия държавен континуитет, нямаме почти никакви сведения, съдбата на тази българска емиграция е сравнително добре документирана, благодарение на историческите релации на свидетелите, както и на архивите на новосъздадените български общини в тогавашна Южна Унгария, Седмиградско (Трансилвания) и Банат. В речника на разглежданата епоха, терминът *емигрант* не съществува, лице с подобна съдба и статут се е определяло като *беглец*, *бежанец*². От историческа гледна точка в огромното число случаи е ставало въпрос за политически емигранти, понякога цели народностни групи, преследвани по религиозни или политически причини, които поради гоненията на завоеватели или иноверци са били принудени да напуснат своята родина и да търсят закрила и покровителство в други страни, днес бихме казали, политическо убежище.

¹ През последните две десетилетия на XVII в. се разраства антиосманската съпротива в западните български земи. Войните на Свещената лига начело с император Леополд I (1658–1705) с Османската империя събуждат надеждите за освобождение на българите. В Северозападна България избухва Чипровското въстание (1688), в Североизточна Македония – въстанието на Петър Карпош и Страхил войвода (1689–1690), през 1689 г. Видин и видинският край са обхванати от бунтове. Вж.: I. Párvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade 1683–1739*, т. 431. East European monographs, University Michigan Press 1995, p. 345; П. Павлов, *Сто неща от българската история*, ч. 2, Световна библиотека 2008.

² Нем. – der Flüchtling, фр. – le réfugié.

Чипровската катастрофа от 1688 г.³ предизвиква повсеместна емиграция на българи-от Северозападна България. Причината се корени в жестокия погром на въстанието и масовите репресии от страна на Османската империя, наказателните акции на турската армия и нерегулярни военни части срещу цялото християнско население от региона. На миграцията и съдбата на българските бежанци, оцелели след разгрома на въстаническите сили и унищожението на селищата на българите-католици, посвещават изследванията си бележити български учени⁴. От гледна точка на икономическата, обществената и юридическата история на българските емигрантски групи и търговски компании в Седмиградско, Унгария и Влашко голяма научна ценност представляват работите на Карол Телбизов, по произход банатски българин, потомък на емигранти от Чипровския край, който години наред е проучвал документи в унгарските и румънските архиви⁵. Въпреки че католичеството в българския Северозапад, дейността на ръководителите на въстанието, неговият ход и исторически контекст са известни, все още има неизяснени моменти в по-нататъшната съдба на бегълците (особено на православните), на новосъздадените български емигрантски общности, както и реализирането им в стопанската, културна и политическа история на новите им отечества. Запазените архивни материали, релациите на участниците в събитията, административните документи на българските общини зад граница (прошенията за даване и запазване на привилегии от българските общини в Седмиград и Банат отправени към австрийските императори), дават представа за техния живот, духовни интереси, икономически и политически стремежи и цели.

При нашите проучвания по темата получихме достъп и сме ползвали архивни документи от Виенския държавен архив (Haus-Hof und Staatsarchiv Wien и Österreichische Geheime Staats – registratur) т.е. фондовете на т.нар. Тайна държавна регистратура, наричани още Repertorium N и Ragusa, както и от Австрийския финансов архив. В неговия фонд се съхраняват два финансови документа за предисторията на събитията от 1688 г. и дипломатическите усилия на Петър Парчевич (1612–1674) за създаване на антитурска коалиция като ръководител на посолството на императора на Свещената римска империя Фердинанд III (1637–1657) при хетмана Богдан Хмелницки (1595–1657) през 1657 г.⁶ Историческият контекст на тези

³ Хр. Кесяков, *Стари пътувания през България*, [в:] СБНУНК, кн. XI, 1894, с. 155–195; Л. Милетич, *Заселението на католиците българи в Седмиградско и Банат*, [в:] СБНУНК, кн. XIV, 1897, с. 284–543.

⁴ Започвайки от края на XIX в., изпъкват имената на Любомир Милетич, първият изследовател на историята, езика и книжнината на българите-католици и миграционните вълни през XVIII в. Научен принос в следващите десетилетия към темата имат Александър Теодоров-Балан, Йордан Иванов, Йордан Захариев, Петър Ников, Иван Дуйчев, Никола Милев, Петър Динев, в по-ново време Васил Гюзелев, Йоанна Списаревска, Михаил Йонов, Свилен Станимиров, Лилия Илиева, Йорданка Гешева, виенската историчка Искра Шварц и други автори.

⁵ Карол Телбизов (1915–1994) е роден в град Стар Бешенов, Австро-Унгария, днес в Румъния. Завършва право в университета в Клуж (1938), защитава докторат по право в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през 1943 г. Установява се да живее във Варна, където е професор във Висшия институт за народно стопанство.

⁶ В тях става въпрос за закупуване на допълнителни подаръци от епископ Парчевич за хетмана и неговото семейство, какъвто е бил дипломатическият обичай. Вж. също: И. Шварц, *Нови документи за Петър Парче-*

събития и въстанието са войните водени от Свещената лига, сформирана срещу Османската империя, като за българите най-важни са действията на Хабсбургската монархия и театърът на военните действия в земите по средното и долното течение на река Дунав⁷. Напредването на армията на император Леополд I Хабсбург (1658–1705), неговият апел към християнските народи на Балканите за подпомагане на австрийските войски, обещавайки им в замяна помощ, защита, освобождение и различни правдини, завземането на Белград (1688), преминаването на Дунава и навлизането от военни части на австрийския генерал Фридрих Амброс Ветерани в българските земи, участието на български военни отряди в сраженията (на Георги Пеячевич и полковника от австрийската армия Богдан Маринов), засилват надеждите на българите от северозападното краище за освобождение и ускоряват въстанието⁸. Но фактически то избухва без никакви гаранции от страна на Австрия и другите християнски държави за конкретна помощ, остават само нереализираните обещания на европейските монарси.

В споменатите архиви е запазена релация за събитията в Чипровския край със заглавие: *Релация представена от агента на Дубровнишката република, тръгнал от Одрин още на 12 октомври и пристигнал в Дубровник на първи ноември 1688 г.*⁹. Въпреки че е анонимна, най-вероятно тя е излязла изпод перото на дубровнишкия търговец, дипломат и австрийски агент в Константинопол Лука Барка. Преминал през българските земи, авторът предава впечатленията си за въстаналите българи, за невъзможността да издържат самостоятелно „без никаква помощ от християнските войски“ и за разгрома¹⁰. Населението е подложено на поголовна сеч, селища, църкви и манастири са сринати със земята, северозападните български покрайнини са опожарени и опустошени от турска редовна и сборна войска, предвождана от Йеген

вич, [в:] *Нови документи за Чипровското въстание и събитията на Балканите през 1688 г.*, ред. Ек. Вечева, И. Шварц, М. Георгиева, „Известия на Исторически музей в Чипровци“, Чипровци 2014, с. 60, 185.

⁷ За историческия фон на събитията съществува значителен корпус изследвания. Вж.: *История на българите*. т. II, *Късно Средновековие и Възраждане*, под ред. на чл. кор. на БАН проф. Георги Марков, София 2004, с. 238–279; М. Йонов, *Османо-австрийските войни през втората половина на XVII век*, [в:] *Чипровци 1688–1968. Материали от научната сесия по случай 280-годишнината на Чипровското въстание*, ред. Ив. Дуйчев, С. Дамянов, Г. Нешев, София 1971, с. 45–47; М. Йовевска, *Балканските провинции на Хабсбургската държава. Граници и държавно управление от края на X век до 1918 г.*, ПИК, Велико Търново 1999.

⁸ Й. Списаревска, *Българите и българската история в архивите на Ватикана*, БАН, София 1988, с. 90–94. Българските конни и пехотни дружини, начело с осемте ръководители на въстанието („капитаните“) се спускат по течението на Дунава и се установяват на лагер край Кутловица (днес Монтана), към тях се присъединяват хиляди българи от страната. Според Петър Чолов броят на българите в християнската армия по време на военната кампания достига до 15000 души. Фелдмаршал Енео Силвий Каправа обаче не изпълнява заповедта на император Леополд I да зимува с войските си в Северозападна България, а генерал Ветерани се изтегля откъд Дунава, всички тези действия имат трагически последици.

⁹ Haus-Hof und Staatsarchiv Wien и Österreichische Geheime Staats-registratur, фонд Ragusa, картон I, фоллио 124.

¹⁰ Лука Барка посещава след разгрома региона на въстанието и отбелязва в своя доклад: „разбунтувалите се поданици са напълно погубени“ от „неферни“, т.е. сборни турски войски от София и Пловдив. Както изтъква проф. Искра Шварц от Виенския университет, източникът хвърля светлина върху събитията, тъй като дълго време се е смятало, че военните части на граф Тьокьоли са основните извършители на погрома по нареждане на централната турска власт. Срв.: Ек. Вачева, И. Шварц, М. Георгиева, *Нови документи за Чипровското въстание и събитията на Балканите през 1688 г.*, „Известия на държавните архиви“, № 76, София 1998, с. 181–215. В посоченото издание е публикуван и превод на *Релацията...*, направен от Магделина Георгиева от италиански език, с. 202–207.

паша, от татарски орди и частите на граф Емерих (Имре) Тьокьоли, унгарски калвинист, наемник и съюзник на турския султан¹¹.

Синтезирано: пътят на бягството на оцелелите българи¹² се осъществява по три географски емиграционни направления: 1) Една част тръгва на Запад под предводителството на Георги Пеячевич (1655–1725)¹³ и под закрилата на австрийските войски се насочва към тогавашна Южна Унгария. Тя се състои от спасилите се български бойци, около 600 души и останалите живи от техните семейства; 2) Най-многобройната група бежанци и част от чипровското католическо духовенство поема на север, през Западна Стара планина към Дунава и Влашко (основното ядро е ок. 3000 души според релацията на архиепископ Стефан Кнежевич). Има исторически данни, че преди въстанието средновековният Чипровец е поддържал под някаква форма военен съюз с влашките князе за борба срещу турците, чипровчани са търгували с влашките земи, както личи от запазените влашки хрисовули, писани на среднобългарски език; 3) Трета група оцелели българи се укрила в непристъпните по това време, покрити с „непроницаеми“ гори, планини на Северозападна България¹⁴; 4) Най-малобройната група потегля на юг, към Албания¹⁵. Северозападният ъгъл на България, както го нарича Милетич, по горното течение на река Огоста, Чипровският край до Белограчишко е бил напълно обезлюден, а разорените и изгорени селища остават пусти¹⁶. Сред отстъпващите на Запад българи са ръководителите на въстанието и представителите на най-видните чипровски фамилии Парчевичи, Пеячевичи, Кнежевичи и други¹⁷. Тази емигрантска българска общност е най-добре позната, благодарение на запазените документи в австрийските, унгарските и хърватските архиви, както и от историческите съчинения на

¹¹ Вж.: Бл. Клайнер, *История на България, съставена от Блазиус Клайнер в 1761 г.*, София 1977.

¹² Ив. Дуйчев, *Описание на Царство България от 1640 г. на архиепископ Петър Богдан*, „Архив за поселищни изследвания“, кн. 2 (1939/1940), с. 179–210. Според сведенията на Петър Богдан от 1640 г. Чипровец/Кипровец наброявал 4100 души, от които 2140 католици и 2000 православни, Железна е била с население – 640 човека (440 католици и 200 православни), несъществуващото вече селище Клисюра 303 души (203 католици и 100 православни), Копиловец – повечето католици. Сведенията е публикувано най-напред от Еузебио Ферменджин (светско име: Марин Луков Ферменджин, също потомък на чипровски бежанци), E. Fermeňdžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica: ab anno 1565 usque ad annum 1799*, Zagreb 1887. Л. Милетич изказва предположение, че населението на Чипровец в годината на въстанието е било 8000 души. „загиналите католици от селището са ок. 2000 и почти толкова православни...“, [в:] *Заселението на католицишките българи в Седмиградско и Банат*, СБНУНК, кн. XIV, 1897, с. 310.

¹³ Родом от Чипровци, военен ръководител на въстанието, командир на българския конен отряд, участва в действията на австрийската армия при Белград, Ниш, Драгоман и във Влашко.

¹⁴ Д. Маринов, *Из историята на град Лом*, [в:] СБНУНК, кн. XI, 1894, с. 254. Историята на потушаването на Чипровското въстание показва, че това е една страховита военно-наказателна операция на турската власт, подсилена от неуспеха ѝ във войните с Австрия, така че ожесточението на турците към християните е било в апогея си. По силата на Карловацкия мирен договор (1699) от Османската империя завинаги се откъсват Трансилвания и Маджарско. Освен всички други отрицателни последици за българите, прогонените оттам турци се заселват в западните български области (ломския и видинския край и във Влашко) и както отбелязва Димитър Маринов, „дали им земи, села и заживели бейско-княжески живот“, вж.: Д. Маринов, *ibidem*.

¹⁵ Й. Списаревска, *Положението на българския народ през последните десетилетия на XVII в. в неиздадени писма и релации на изтъкнати католически дейци*, „Известия на държавните архиви“, кн. 52, София 1986, с. 387–406.

¹⁶ Й. Захариев, *Поселищно-географски проучвания и исторически бележки*, София 1938, с. 65.

¹⁷ И. Луканова, *Емигрантски фамилии от Чипровско, удостоени с благороднически титли и звания от австрийския императорски двор през първата половина на XVIII в.*, „Родознание“, кн. 1–2, 2002, с. 18–22.

потомците на водачите на въстанието. Георги Пеячевич, който като австрийски агент през 1707 г., тайно посещава „съвършено опустошения“ Чипровци и за последен път вижда неговите руини, много лаконично и сугестивно отбелязва в свое писмо от 1725 г.: „Няколко хиляди въстаници ожесточено се сражаваха, но не можаха да издържат напора на неприятелите. Поради това бяха избити заедно със своите семейства, а други бяха отведени в робство“¹⁸.

След установяването си в земите под юрисдикцията на Хабсбургите, за военните си заслуги към австрийската корона, участието във войните с Османската империя и борбата срещу турците, споменатите по-горе родове получават благороднически титли. Пеячевичи са притежавали документи за своя произход, според тях родът им има благородно потекло от времето на средновековното българско царство, произхождали от стар търновски род. За това българско болярство пише наследникът на Георги Пеячевич – Франц Ксавер Пеячевич¹⁹ (професор във Виена и Любляна, ректор на университетите в Линц, Загреб, Печ, Пожега и Грац през 1750–1760 г.) в историческото си съчинение *Книга от завещанието на светейшия абат Францискус Ксаверий Пеячевич, поверена при смъртта му на Георги Баряктари – 5 октомври 1781 г.*²⁰. Авторът представя Пеячевичи като българска аристократическа фамилия, напуснала Търново през 1399 г. Това тяхно българско болярство по-късно е признато от император Карл VI (1711–1740) за баронство. Георги Пеячевич, оставил значими следи в българската история, е потомък на двата знатни чипровски рода – Пеячевичи и Кнежевичи. Той става член на Придворния съвет на Хабсбургската държава и ѝ служи, изпълнявайки важни задачи като дипломат, императорски пратеник и разузнавач по време на мисиите си в Цариград, изпълнявал е и функциите на заместник-губернатор на Бачкия комитат в Унгария. Георги Пеячевич се обръща два пъти с прошения (1707/8 г.) към император Йосиф I (1678–1711) за признаване на благородническо звание и правдини като компенсация за военните му заслуги и изгубеното богатство²¹. През 1712 г. Георги Пеячевич е удостоен с баронска титла (*freiherrn*) заедно с братята си Никола, Иван и Марко, а през 1772 г. фамилията е нобилитирана от императрица Мария Терезия (1761–1827) с титлата граф²². Тъй като животът и генеалогическото дърво на известните чипровски

¹⁸ К. Телбизов, *Разселване на чипровчани след въстанието от 1688 г.*, [в:] *Чипровци 1688–1968. Материали от научната сесия по случай 280-годишнина на Чипровското въстание*, ред. Ив. Дуйчев, С. Дамянов, Г. Нешев, БАН, София 1971, с. 65–66.

¹⁹ За генеалогичното дърво и историята на рода Пеячевич виж на български език: Й. Гешева, *Фамилия графове Пеячевич между легендите и реалността (втората половина на XVII–XX век)*. *Историко-генеалогическо изследване*, Дио Мира, София 2012.

²⁰ Вж.: *Obitelj Pejačević i Bugarska*, ed. M. Pejačević, M. Kavran, print Vjesnik d.d., Zagreb 2015. Трудът е открит през 1976 г. Изложението в ръкописа на Франц К. Пеячевич проследява българската история от най-ранни времена, от появата на първобългарите (както той ги нарича) и славяни и завършва на 1685 г. За първи път в него е публикуван именник на „Царете на България“ с начало 499–502 г.

²¹ Ив. Дуйчев, *Описание на Царство България от 1640 г.*..., Ibidem. Годишният данък, плащан на турците от чипровчани, е възлизал на 600 000 аспри. Чипровци и околните селища забогатяват от търговия и експлоатация на сребърните и железни рудници; вж. също: S. Lučevnjak, *Grbovi obitelji Pejačević – trgovi postojanja*, „Našički zbornik“, 2002, br. 7.

²² K. von Wurzbach, *Pejachevich, die Grafen. Genealogie in Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. 21 Theil. Kaiserlich-Königliche Hof-und Staatsdruckerei, Wien 1870, с. 435–436.

родове: Парчевичи, Пеячевичи (в последствие играли важна роля в историята на Хърватско, където са обект на многобройни изследвания)²³, Кнежевичи, Черкини, Тома-Гъоновичи, Маринови, Станиславови и други заслужили за Хабсбургската династия и държава, са по-широко известни – интерес представлява съдбата на бежанците, поели през планините и река Дунав към Влашко и Седмиградско. Това е най-голямата българска бежанска общност и тя е и най-комплицирана. Думата *емиграция* звучи твърде безметежно, за да илюстрира пътя на тяхното бягство, изпитанията и премеждия²⁴. Премайнавайки Дунава, спасилите се българи се оказват в епицентъра на редица европейски политически събития, регионални религиозни войни, ново татарско нашествие в отвъддунавските територии в края на XVII и началото на XVIII в. Първоначално търсят убежище във Влахия, но тя е опустошавана непрекъснато, а населението избивано, не само поради войните на Хабсбургите с турците, но и в резултат на бунтовете на унгарските протестанти и татарските набези. Десет години след 1688 г. все още няма трайно заселване на българската емигрантска общност, поради войните, преследванията, променливите граници на империи и княжества, и етническите катаклизми. Българите се надявали и на благополучна развързка и освобождение поне на северозападните земи, надявали се да се върнат в родината си. Военният комендант на Седмиградско генерал Фридрих А. Ветерани²⁵, който по време на Чипровското въстание командва австрийските войски, позволява на бежанците да се заселят, като през 1690 г. ги взема под свое покровителство. В *Хрониката* на някогашната българска францисканска община на град Алвинц (Херманшат, Седмиградско, от 1920 г. – в Югозападна Румъния, днес Винцул де Жос) има запазена релация за премеждията и злините по пътя²⁶.

²³ Вж.: J. Pejacsevich, *Forschungen über die Familie der Freiherren und Grafen Pejacsevich und die stammverwandten Freiherren von Parchevich, Knezevich, Thoma-Gionovich und Czerkizcy zur näheren Erläuterung der im Jahre 1876. Zusammengestellten grossen Stammtafel von Julian Pejacsevich*, Wien 1976. Наследниците на графовете Пеячевич, понастоящем живеят в Хърватско, активно поддържат връзки с България и всяка година посещават Чипровци. Потомството по мъжката линия на Георги Пеячевич се прекъсва със смъртта на внука му Георги (починал през 1769 г. в Люблина). От семейството на Никола Пеячевич произхожда проф. Яков Пеячевич – духовник, професор по философия. Иван Пеячевич има седем деца, с Франц Ксавиер неговият клон угасва. Днешното графско семейство Пеячевич води потеклото си от Марко Пеячевич, малкия брат на Георги. Семейство Пеячевич е дало бележити интелектуалци, професори, висши сановници и военни на Австро-унгарската империя и Хърватско, достатъчно е да бъдат споменати само неколцина от тях: Иван Пеячевич – историк и писател, ректор на университета в Грац, Линц, Загреб и др., професор по философия; Марко Пеячевич – велик сремски жупан; Матей Ксавиер Пеячевич – професор по теология и философия; генерал Антон Трети Пеячевич, разбива турците в битката при Червения поток; Петър Пеячевич – велик вировитички жупан; Ладислав Пиячевич – бан на Хърватско, Славония и Далмация; Гавраил Пеячевич кандидатира се за княз на България след Освобождението; Юлиан Пеячевич, автор на историята и родословното дърво на рода, предава трудовете си на Константин Иречек, така стават известни историята на българското въстание и неговият край; Дора Пеячевич – хърватска композиторка и други.

²⁴ К. Телбизов, *Разселване на чипровчани след въстанието от 1688 г...*, с. 65. Според Телбизов „от катастрофата са засегнати най-малкото 4000 души – избити или заробени“ и още толкова емигрират. „Броят на загиналите и избягали православни е не по-малък, като се има предвид, че турците еднакво са преследвали и едните, и другите“, *ibidem*.

²⁵ За тези събития виж: I. Schwarcz, St. Spevak, Ek. Veceva, *Hoffnung auf Befreiung: Dokumente aus österreichischen Archiven zur Geschichte Bulgariens (1687–1690)*, „Miscellanea Bulgarica“, bd. 15, 2004, с. 120–121.

²⁶ К. Телбизов, *Български търговски колонии в Трансилвания през 18 век. Към историята на разселването на българския народ през време на османското владичество*, БАН, София 1984, с. 65–66.

Бягащи от турците, те са нападени от разбойници, убивани, ограбвани, отвлечани в плен, страдали от глад и жажда, обърквали пътя из планините. След почти месец гонения стигат до Дунава и Влашко, където за тях започва нов цикъл преследвания от страна на унгарските войници-калвинисти и татарите. В същата хроника е поместен разказ за събитията през пролетта на 1689 г., когато чипровската колония в Къмпулунг е нападната и ограбена от татари, „някои отвели в плен отвъд Черно море, а други изкляли“²⁷. Търсейки спокойствие, една част от бежанците начело с архиепископ Кнежевич, отиват във влашката част на Трансилвания, която отско-ро е минала под австрийска власт (1688 г.). Техните нещастия и тук продължават, тъй като през 1703 г. в Седмиградско избухва антихабсбургското въстание на Ференц Ракоци (1676–1735), княз на Седмиград. Войските му унищожавали привържениците на хабсбургската монархия и католицизма, преследвали българските колонии в Седмиград, основани с благоволенieto на австрийския двор. След стабилизиранието на властта на австрийския император и мирния договор от 1711 г. с бунтовника Ракоци, колонистите се завръщат в Седмиградско и се установяват в двата града Алвинц и Дева (известен като „привилегирания български град Дева“). Още през 1700 г. българите издействали от император Леополд I диплома със специални привилегии и място за заселване в Албинц, по течението на река Муреш. Колонията в Дева се установява около 1712–1715 г. и тогава се заселват най-много български семейства²⁸. Първоначално тези две бежански общности са под покровителството на генерал Стефан фон Щайнвил, а през 1714 г. австрийският император Карл VI им издава диплома за привилегии. Обединени в своите търговски корпорации те започват да се занимават отново с търговия, както в своя роден край²⁹.

Така в края на второто десетилетие на XVIII в., с изключение на потърсилите убежище в Албания, емигриралите българи се оказват под австрийска власт. Те основа-ли пет български общини: две в Седмиградско – в градовете Албинц и Дева, три във Влашко – в Крайова, Римник, Брадичени и близо 20 по-малки колонии в Трансилва-ния: в района на Сибиу, по течението на река Муреш, както и в тогавашната Южна Унгария – Нови Сад, Осиек. Поданици на императора станали повече от 500 българ-ски семейства, пръснати на обширна територия под неговата юрисдикция³⁰. През 30-те и 40-те г. на XVIII в. в селищата в Банат (по това време австрийско владение): Винга (впоследствие голяма българска община с привилегии, културна и обществе-на дейност), Бешенов и други се установяват нови колонисти – католици, право-

²⁷ К. Телбизов, *Разселване на чипровчани след въстанието от 1688 г...*, с. 69. Вж. също: Л. Милетич, *Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат*, СбНУНК, кн. XIV, 1897, с. 318, 326. Милетич изследва пътя на емигриралите във Влашко. Българите католици в Седмиград били гледани с ненавист от немците протестанти, а останалите във Влашко били преследвани от местното влашко население. Религиозното противопоставяне в този период е било толкова силно, че немските протестанти не позволили през 1690 г. на българските бежанци католици да пренощуват в Сибиу.

²⁸ К. Телбизов, *Разселване на чипровчани след въстанието от 1688 г...*, с. 70–72.

²⁹ Ibidem, с. 72. Вж. също: Ек. Вечева, *Търговията на Дубровник с българските земи (XVI–XVIII век)*, БАН, София 1982, с. 159–165.

³⁰ Ibidem, с. 68–78.

славни и павликяни. Миграциите на българите – не по собствена воля, а вследствие на политическите и верски преследвания в Османската империя – са от българските земи към чужбина и вътре в пределите на тогавашните хабсбургски територии с цел да се спасят от нови страдания и запазят живота, и имуществото си. В този период Австрия води целенасочена политика и се стреми да привлече население от българските земи, главно от долното течение на Дунава, павликяни от Никополско и Свищовско, които да се заселва в обезлюдените земи на империята. Част от достъпните архивни документи, хвърлящи светлина върху устройството и живота на българските колонии в Унгарския държавен архив, са проучени и публикувани от проф. К. Телбизов. Развитието на българските общини и търговски компании, на отделни фамилии и лица в условията на мирен живот и дадените им привилегии от австрийските императори, е възходящо. Архивните документи са свидетелство за високите интелектуални и стопански умения на тези хора, образовани още в средновековния Чипровец и другите северозападни български „градовце“, показват техните способности да се самоорганизират и самоуправляват в условията на по-стабилен и цивилизован мирен живот. По силата на дипломите за заселване на българските бежанци им се дават земи и дворни места³¹ и им се признават привилегии за водене на стопанска дейност от двама австрийски императори Леополд I и Карл VI, дипломите от 1700 и 1714 г. (*Communitas bulgarorum Alvincziensis, Communitas bulgarorum Devensis*).

Заселилите се в Алвинц и Дева българи създават институции, църкви, училищни и църковни фондации, подпомагащи техните нужди от духовен характер, а самите български общини в Алвинц и Дева придобиват правата на камералните привилегировани градове и се управляват съгласно принципа *lex specialis derogat generali*³². В следващите десетилетия дипломите за препотвърждаване на привилегиите вземали предвид и обстоятелства от стопанско естество – „mit der Handlung und Kaufmannschaft“. Властите гледали благосклонно на дейността на българските търговци, тъй като имало големи постъпления във виенската хазна³³. С актовете за правдини се признава религиозна и културна автономия на общностите, първата диплома от 1700 г. им дава право техните свещеници да са само от български произход. Както и в своята родина, почти всички българи в Седмиградско и във Влашко се занимават и препитават с търговия. Горепосочената диплома е призната въз основа на двустранното съглашение на българските бежанци, сключено с генерал Ветерани, който познавал героичната борба и страданията на въстаниците и техните семейства, а тази от 1714 г. е подписана с висшите императорски чиновници

³¹ Интересно съвпадение, а може би и не случайно действие от страна на австрийските власти, представлява фактът, установен от авторките на статията, че на част от българските бежанци е предоставена възможност да се заселват в Западна Трансилвания, земите, където са били владенията на последния престолонаследник на българския трон, княз Фружин (? – 1460), дадени му от унгарския крал и немски император Сигизмунд Люксембургски (1368–1437) през 1426 г. за участието му в антиосманските войни – замък и земи в комитата Темеш заедно с град Липа (Липова), от 1920 г. – в Румъния. За княз Фружин вж.: Ал. Гюров, *Наследство на столетията. Следите на българите в унгарските земи*, Унгарски културен институт, София 2003. П. Николов-Зиков, *Княз Фружин и неговите наследници в историята на Унгария и България (XV–XVI в.)*, [в:] *Културното наследство в съвременния град*. Юбилеен сборник, посветен на 85-годишнината на ст.н.с. Магдалина Станчева, София 2011.

³² К. Телбизов, *Български търговски колонии в Трансилвания през 18 век...*, с. 63.

³³ *Ibidem*, с. 120.

граф Стефан фон Щайнвил, генерал-губернатор на Трансилвания, и директора на императорската Съкровищница Хаан. Юридически Алвинцката и Девинската български колонии в точка 4 на документа са определени като *societes communites*, в смисъл на сдружение, компания с привилегии. С уговорката, че тези привилегии не са отстъпени на самите селища, а на обединенията на българските търговци, на които е предоставено и право да си основават общини на отредените им за заселване места. Българските търговски компании – Алвинцката и Девенската, по-късно прерастват в политически общини³⁴. Компанията са професионални търговски организации, внасят данъци в държавната хазна, разрешават спорове, налагат глоби, представят членовете си пред държавната власт, т.е. изпълняват административни функции. На тях им се отстъпва правото на свободна търговия не само на територията на Трансилвания, но и във всички останали австрийски наследствени провинции при нужното съдействие от страна на императорската власт и държавните органи (т. 5)³⁵. За периода от 1718 до 1738 г. западната част на Влашкото княжество е под австрийска власт и стратегическият път до Виена, по долината на река Муреш се е използвал почти изключително от българските търговци и техните кервани със стоки за австрийската столица. През тези години натрупали богатствата си семейства Бибичеви, Качамагови, Прентичови, Пуенини, Томянини. Също така благодарение на правото си за общинско самоуправление, българите можели да избират и назначават съдии и съдебни заседатели, влизащи в състава на градската управа (т. 6)³⁶. Самоуправлението се основавало на посочените още в старите дипломи от 1700 и 1714 г. органи: съдии – *judex*, *judex primarius*, и съдебни заседатели – *magistratus*, *senatus*. В продължение на целия XVIII в. за съдии и съдебни заседатели са избирани по правило само лица от български произход. От архивните материали разполагаме с имената на българските съдии и на съдебните заседатели от 1700, 1717, 1742, 1751 г. и до края на столетието, общо до средата на XVIII в. 68 българи са изпълнявали тези функции. Изброените права и свободи представляват значителна придобивка за българските заселници и облекчават живота им на новите места. Дванадесет години след напускането на родината актовете за привилегии им дават възможност да живеят постоянно в Трансилвания, да останат свободни от закрепостяване, да имат български селища, да упражняват желаната от тях стопанска дейност и да подредят живота си според своите традиции³⁷. Притежават и привилегията да наемат фискални имения и в този контекст във финансовите документи са споменати имената на заселниците: Антон, Михаил Прентич, Лука, Якоб Бибич, Матей Качамаг, Тома Томянин, Марко Пуенин, още Георги Терин

³⁴ Според унгарското законодателство и досега българската общност в Унгария има право на един представител в унгарския парламент по силата на старите дипломи за привилегии (бел. на авторките).

³⁵ *Ibidem*, с. 38–40. Българските търговци придобили изключителните привилегии за производство на спиртни напитки, облага, дадена единствено на Епископията в Алвинц, както и за доставките на месо в австрийската столица. Извозването се осъществявало почти всяка седмица с наемани от българските общини волски коли и конна охрана по пътя от Сибю през Буда до Виена.

³⁶ *Ibidem*, с. 38.

³⁷ *Ibidem*, с. 38. Вж. също: К. Телбизов, *Общинското самоуправление на банатските български общини под австрийска и унгарска власт (правно-исторически аспекти)*, Варна, 1945.

и Стана Булгарул. От един ранен доклад за състоянието на българските алвинцки търговци³⁸ става ясно, че именно благодарение на търговската си дейност 43 семейства са в добро материално положение, в бедно и прехранващи се с милостиня 3 семейства, вдовици и нетъргуващи – 4 семейства. Констатацията е, че българите не се занимават със земеделие, а преди всичко с търговия³⁹. Заселниците са активни политически, бранят своите привилегии и автономията на общините си, за което свидетелстват многобройните преписки с различни административни органи и императорския двор. В писмото на „българския народ“ от град Дева до „височайшия император“ от 1711 г. и особено в прошениято от 1729 г. до император Карл VI за препотвърждаване и даване на привилегии, исканите правдини са развити в 22 точки, разпределени в 6 глави, написани в много изискан стил на изложението, добра юридическа обосновка, отлично познаване на материалните и духовни интереси и потребности на българските заселници⁴⁰. Много съдържателни са съжденията на авторите за стопанството, търговията и индустрията и се вижда, че имат богата политически опит на хора, които векове наред са се самоуправлявали, което право защитават и в новите си поселища. По мнение на Телбизов това прошение е забележителен книжовен паметник на Българското Възраждане, показател на общата и политическата култура на българите и на тяхното родолюбие: винаги се определят с етнонима българи („български народ“) и говорят от името на българския народ, „заселил се по благоволенieto на императора и по заслуги за борбата му с варварите“⁴¹. За кратко време двете колонии в Алвинц и Дева се утвърждават като важни стопански и културни центрове⁴², основани първоначално като български национални общини, съгласно актовете от 1700 и 1714 г. По-късно, към средата на XVIII в., в тях навлизат и лица от друг произход – унгарци, германци, власи, главно чрез смесени бракове или наемане на работа, както е отбелязано в документ от църковния архив на Алвинц по повод на наемни отношения – „слукуване у българско семейство“⁴³.

Преминалите в благородническото съсловие българи, придобиват друго юридическо положение, а именно на граждани-благородници. Издигането в благороднически сан ставало за заслуги във войните на Хабсбургите с турците

³⁸ Ibidem, с. 119.

³⁹ Невинаги привилегиите са спазвани, както личи от многобройните оплаквания за незачитането им в прошенията до императорите. Ibidem, с. 29.

⁴⁰ К. Телбизов, *Български търговски колонии в Трансилвания през 18 век...*, с. 54–57. В изданието е публикуван преводът на прошениято на девинските българи от 1729 г. до император Карл VI за препотвърждаване и даване на привилегии.

⁴¹ Ibidem, с. 59. В документите (преведени от К. Телбизов) може да се проследи като пример фискалното име Плоп по долината на река Черна. В т. 3 на дипломата за привилегии се казва, че територията принадлежи само на заселилите се българи, които имат право да купуват и продават – били те благороднически или не – къщи, чифлици, лозя, ливади, реки, замъци, да избират съдия и десет заседатели от тяхната народност и умиращите там духовници „да оставят всичко на българския народ“.

⁴² Ibidem, с. 113.

⁴³ Ibidem, с. 70. Приемането на нови членове можело да става по решение на общинската управа и с разрешение на българския свещеник. Лицата наемани на работа в българските привилегировани общини, ако са били крепостници, се освобождавали от властта на своя феодален собственик.

и Османската империя⁴⁴. Оформянето на благородничеството се осъществявало със специални дипломи *litera armales* и такива лица се наричали „армалисти“ . Първите фамилии, които се сдобиват с документи на армалисти са четири рода от Дева (Франковичи, Бабичи, Каролеини, Митровичи) и един род от Алвинц (Прентичи), а през 1725 г. родовете Джоджини и Пешини – също от Дева. След като турците вторично завладяват някои земи във Влашко (1738), една голяма част от българите избягали и се заселили в Банат (след 1920 г. в Румъния). В новото поселение Винга, българската община също получава правдини, а няколко фамилии са издигнати в благородничество (родовете Томянини, Качамагови, Андуренини и Станиславичи). Българите с благороднически сан се освобождават от юрисдикцията на родната им община и задължението към нея да плащат годишни данъци. Новият им по-висок обществен статус им осигурява обществен напредък: могат да заемат длъжности в императорската австрийска администрация, да придобиват и владеят имения с крепостници. Важни административни длъжности получават благородниците Якоб Бабич (представител на едно от разклоненията на рода на Петър Парчевич) – подуправител на Арадския комитат от 1735 до 1746 г. и действителен имперски съветник, членовете на рода Прентич са назначени на високи постове във финансовите и съдебните институции на Трансилвания. Франциск Станиславич изпълнява функциите на главен секретар на Арадския комитат, а Григорий Андуренин – на императорски съдия в Арадския комитат и др. Почти всички български благородници притежават имения, закупени от държавата или от частни лица. Споменатият Якоб Бабич владеел в Западна Трансилвания и Банат девет имения с крепостници, фамилията Прентовичи притежавали обширни владения в Хунядския комитат и др⁴⁵.

В началните десетилетия на XVIII в. австрийските власти заселват българските бежанци на придобитите от тях и обезлюдени от векове територии, които имат потенциал за икономическо развитие и впоследствие, благодарение на уменията и качествата на новите заселници, стават сериозен източник на доходи за австрийската държава. Българите получават привилегии заради бойния си принос, хилядите жертви и тежките материални загуби по време на въстанието от 1688 г. Благодарение на заслугите си към австрийската корона и получените дипломи за правдини, те са подчинени само на централната власт, свободни са и се самоуправляват. В новите отечества, благодарение на подкрепата от страна на Хабсбургската династия се дава простор на тяхната предприемчивост, извоюваните различни привилегии осигуряват просперитет на българските общности, а някои техни членове са нобилитирани с благороднически звания и висок обществен статус.

⁴⁴ *Österreichisches Adels-Lexikon. Des Achtzehnten u. Neunzehnten Jahrhunderts enthaltend alle von 1701 bis 1820 von den Sondern Österreichs regen ihrer Verdienste um den Kaiserstaat in die verschiedenen Grade deutscherblandischen oder Reichs-Adels*, изд. Morschuner und Jasper, Wien 1822, с. 59, 157, 233. Изданието е изготвено от директора на архивите Йохан Георг Мегерле (Johann Georg Megerle).

⁴⁵ K. Telbizov, *Liste des chartes de privileges octroyees au XIXe siecle aux companies commerciales de Bulgares de Ciproves dans la principaute de Roumanie, en Transylvanie et au Banat* XII, „Etudes balcaniques”, BAN, nr 4, Sofia 1976, с. 64–78.

SUMMARY

Galia Simeonowa-Konach
Teodora Konach

Kwestia emigracji bułgarskiej na ziemiach monarchii Habsburgów w pierwszych dziesięcioleciach po powstaniu cziprowskim 1688 roku

Słowa kluczowe: Cziprowci, powstanie 1688 roku, historia bułgarskiej emigracji, Pejačević, monarchia Habsburgów, szlachectwo

W artykule przeanalizowane zostały niektóre aspekty społecznej, kulturalnej, gospodarczej i politycznej historii wspólnoty bułgarskiej, która wyemigrowała z północno-zachodnich ziem bułgarskich z powodu represji tureckich po powstaniu w Cziprowcach w roku 1688. Wyeksponowano kwestię rozwoju kolonii bułgarskich w Siedmiogrodzie, w miastach Alvintz i Deva („uprzywilejowane bułgarskie miasta Deva i Alvintz”), a także szlacheckich rodów bułgarskich w Austrii na przestrzeni XVIII wieku. Uciekający Bułgarzy zostali przyjęci na ziemiach monarchii Habsburgów, nadano im różne prawa, zaszczyty i przywileje. Intensywnie rozwijali tam życie duchowe oraz gospodarcze (założyli m.in. własne korporacje handlowe, które otrzymały wyłączność na handel w Wiedniu niektórymi towarami; rozwijali własny system edukacyjny, aby zachować tożsamość; aktywnie uczestniczyli w wojnach toczonych przez koronę austriacką z Imperium Osmańskim). Niektórym bułgarskim rodom (Parczewicz, Pejaczewicz, Knezewicz i in.) za zasługi wojenne i służbę dyplomatyczną nadano szlacheckie tytuły (edykty austriackich władców z roku 1700, 1712 i 1772). Inni (zajmujący się handlem) otrzymali tytuł „mieszczanin-szlachcic” i prawo do własnych posiadłości. W artykule wykorzystano niektóre nowo odkryte dokumenty z austriackich archiwów (*Haus-Hof und Staatsarchiv Wien* i *Österreichische Geheime Staats-registratur*), a także szereg opracowań bułgarskich naukowców, w tym wieloletnie badania Karola Telbizova, poświęcone historii Bułgarów w Banacie i Siedmiogrodzie (Transylwanii).